

Översiktskurs i astronomi

Lektion 8: Mer om stjärnor

Upplägg

- Spektralklassifikation av stjärnor
  - OBAFGKM
- Luminositetsklassifikation av stjärnor
  - Dvägar, jättar, superjättar
- Avståndsbestämning
- Dubbelstjärnor
- Stjärnornas massor
- Variabla stjärnor

Harvardklassifikationen

Stjärntyper:
O, B, A, F, G, K, M
(R, N, S, L, T)

Harvardklassifikationen

Det är stjärnans yttemperatur (T_{eff}) som avgör vilka linjer och band man ser i spektret.

Klass	T_{eff}	Färg	Framträdande spektrallinjer/band	Exempel
O	30 000-50 000	blåviolett	Jon. och neutralt He	δ Ori
B	10 000-30 000	blåvit	Neutralt He och H	Rigel
A	7 500-10 000	vit	Starka H-linjer	Sirius
F	6 000-7 500	gulvit	Svagare H, jon. Ca, Fe	Canopus
G	5 000-6 000	gul	Jon. Ca, metaller	solen
K	3 500-5 000	orange	Neutrala metaller	Arcturus
M	2 500-3 500	röd	Starka band av TiO	Betelgeuse

Minnesramsrutor

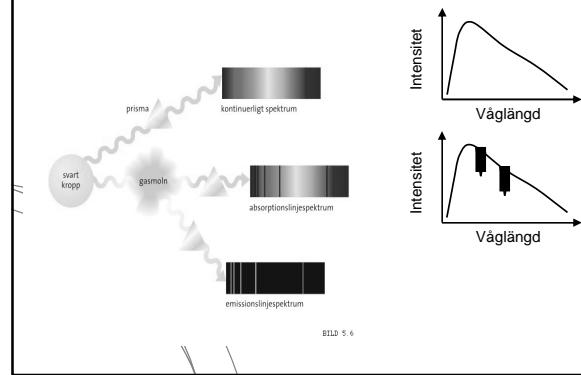
Stjärntyper:

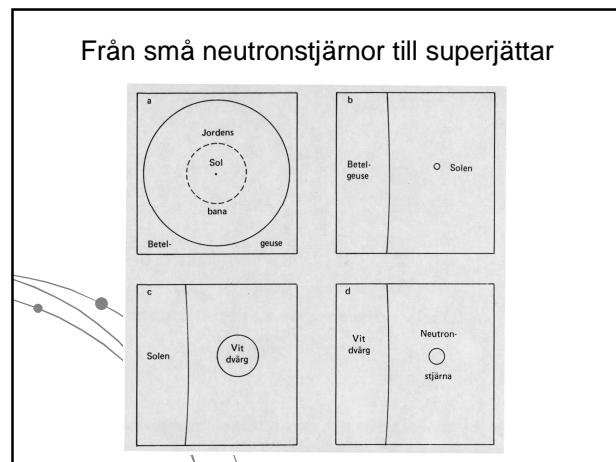
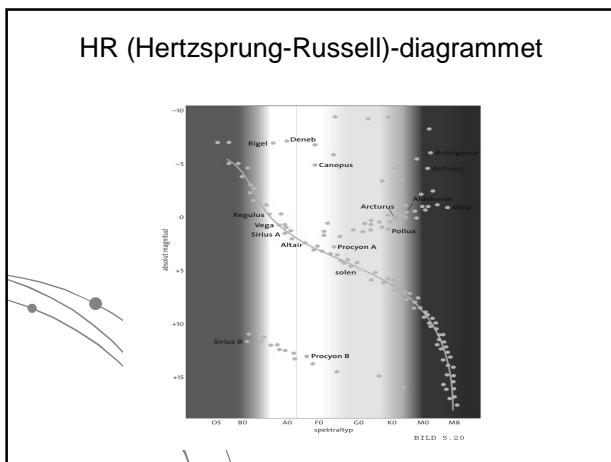
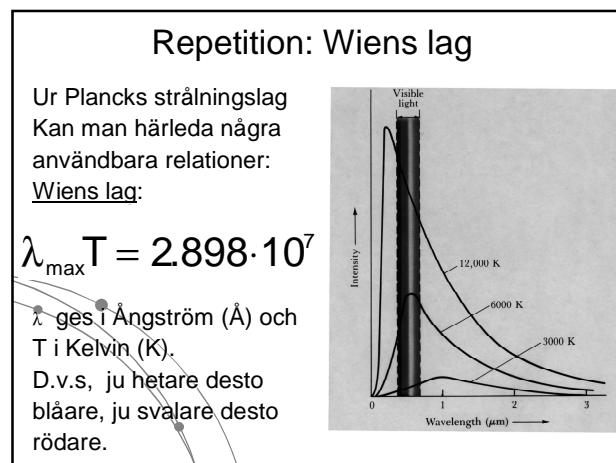
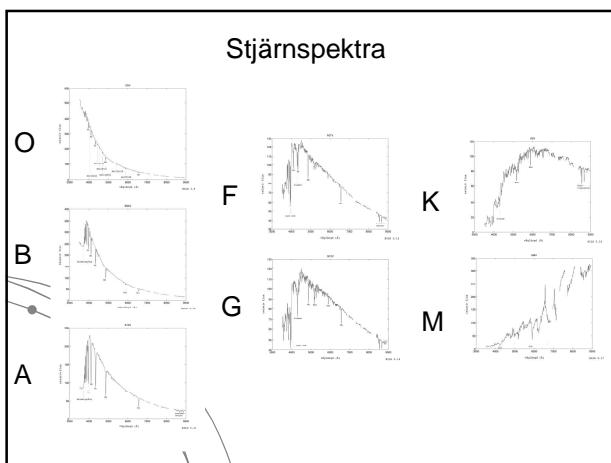
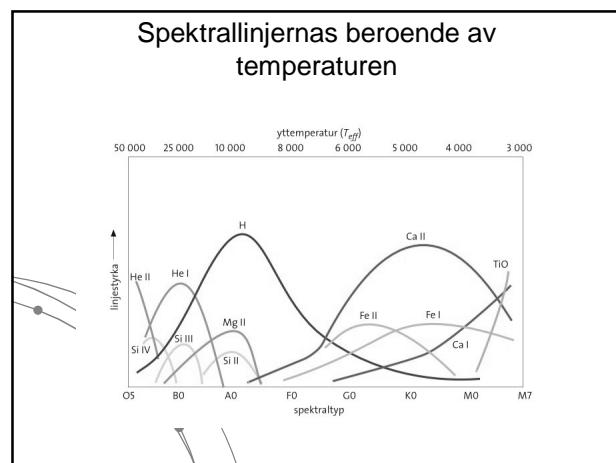
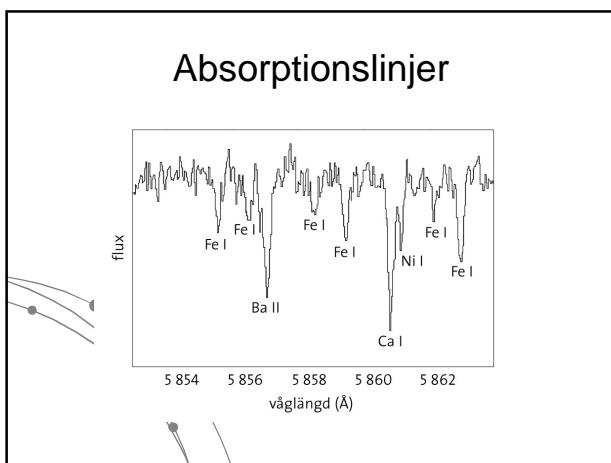
O, B, A, F, G, K, M

Några minnesramsrutor:

- Oh Be A Fine Girl Kiss Me Right Now
Även 'Guy'...
- Only Boys Accepting Feminism Get Kissed Meaningfully
- Our Brother Andrew Found Green Killer Martians

Stjärnspektra - repetition

Morgan-Keenans luminositetsklassifikation

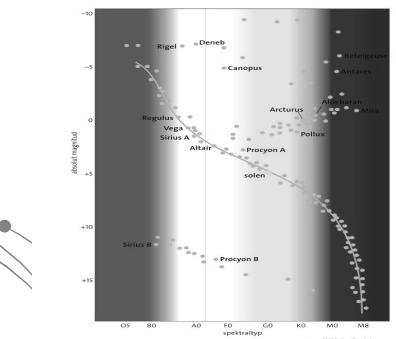
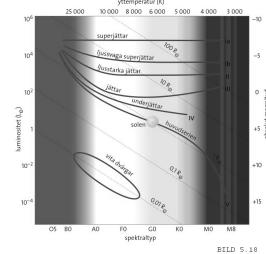
Luminositetsklass	Stjärntyp	Exempel
Ia	superjätte	Rigel
Ib	ljussvag superjätte	Canopus
II	ljusstark jätte	α Sagittae
III	jätte	Capella
IV	subjätte	Procyon A
V	huvudserie	solen

Hur skiljer man de olika luminositetsklasserna åt?

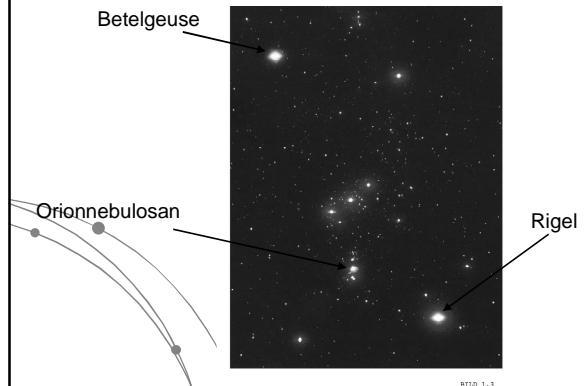
Huvudseriestjärnor har bredare spektrallinjer än superjättar.

En huvudseriestjärna har tätare atmosfär vilket leder till fler kollisioner mellan partiklarna.

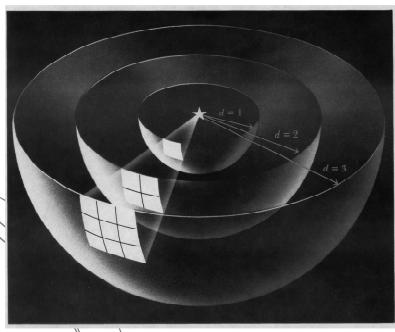
Fler kollisioner $\Rightarrow$ tryck- (kollisions-) breddning av spektrallinjerna.

Betelgeuse och Rigel i Orions stjärnbild

Repetition: Ljusstyrkan avtar med kvadraten på avståndet

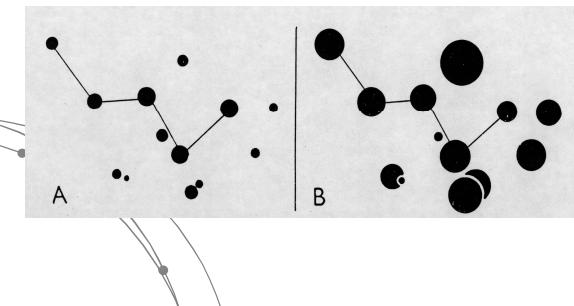

Repetition: Flux och Luminositet

$$F = \frac{L}{4\pi R^2}$$

Avstånd till ljuskällan

Stjärnbilden Cassiopeja som vi ser den (A), och som den skulle se sig om alla stjärnorna flyttades till avståndet 10 pc från oss (B)

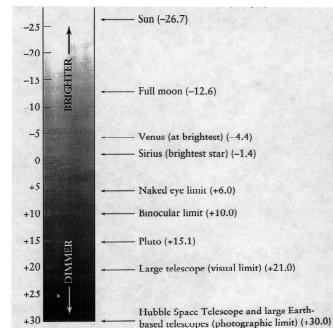

Den logaritmiska magnitudskalan

Ju större negativt tal desto ljusare är objektet.

En magnitudskillnad på en enhet (1^m) motsvarar en skillnad på 2,5 ggr i ljusstyrka.

5^m motsvarar då 100 ggr skillnad.

Apparent och absolut magnitud

Apparent (synbar) magnitud:

Ett mått på flux. Beskriver hur ljusstarkt ett visst objekt *ser ut* att vara (beror alltså på avståndet)

Absolut magnitud:

- Ett mått på luminositet. Beskriver hur ljusstarkt ett objekt skulle se ut att vara om vi placerade det på ett avstånd av 10 pc

Avståndsformeln

$$r = 10^{1 + \frac{(m-M-A)}{5}}$$

m = Apparenta (skenbara) magnituden.

M = Absoluta magnituden, d.v.s. den apparenta magnitud ett objekt har på avståndet 10 pc.

r = Avståndet i pc.

A = Extinktionen (utsläckningen av ljus) i magnituder.

Avståndsformeln II

Avståndsformeln kan även uttryckas som:

$$m - M = 5 \log r - 5 + A$$

där $(m-M)$ kallas avståndsmoden.

Magnituden är ett logaritmiskt mått på ljusstyrkan hos ett objekt.

m kan mäts direkt vid teleskopet, M måste uppskattas.

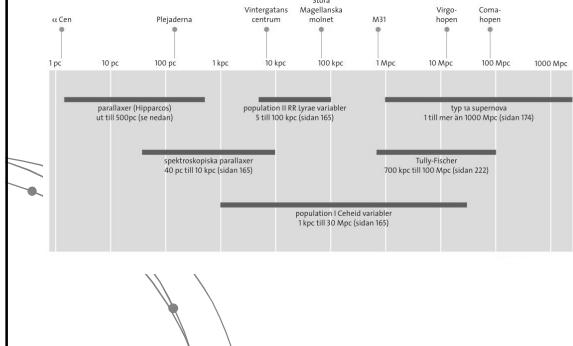
Astronomiska avståndsskalan I

Flera metoder finns för att erhålla M för olika sorters Objekt, exempelvis:

- Huvudseriestjärnor,
- Variabla cepheidstjärnor,
- Supernovor,
- Skivgalaxer

För samtliga metoder gäller att r, för de olika objekten som används i kalibreringen, har erhållits genom någon annan oberoende metod. Därefter har M beräknats.

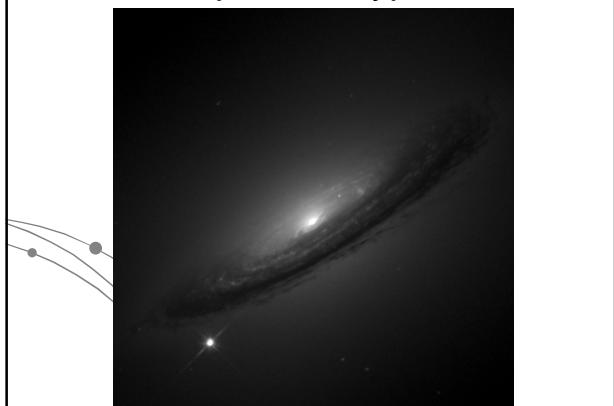
Astronomiska avståndsskalan II

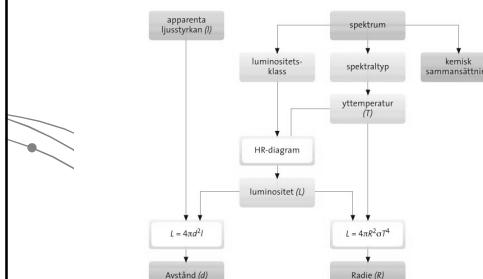
"Standard Candles"

- För att noggrant bestämma avstånd med avståndsformeln behöver man ljuskällor som alltid uppvisar ungefär samma absolutmagnitud ("Standard candle")
- Supernovor (typ Ia): Förmodligen de bästa ljuskällorna för detta syfte vid stora avstånd

Supernova typ Ia

Spektroskopisk parallax: En metod för avståndsbestämning av stjärnor (exempelvis huvudstjärnor)

Dubbelstjärnor

Interaktiv simulering av dubbelstjärnesystem:
<http://csep10.phys.utk.edu/quidry/java/binary/binary.html>

Dubbelstjärnor II

Dubbelstjärnor III

Ca 1/3 av stjärnorna i Vintergatans uppskattas vara dubbelstjärnesystem.

Några olika typer:

- Optiska/apparenta dubbelstjärnor:

Stjärnor på helt olika avstånd som *ser ut* att ligga nära varandra, men inte är gravitationellt bundna till varandra

- Visuella dubbelstjärnor:

Stjärnor som kan upplösas i två komponenter och faktiskt är bundna till varandra

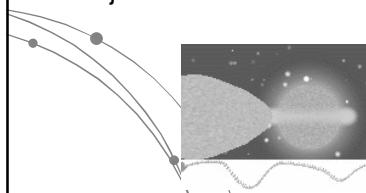
- Täta dubbelstjärnor:

Dubbelstjärnor som ligger så nära varandra att material från en läcker över till den andra

Dubbelstjärnor IV

- Förmörkelsevariabel:

Dubbelstjärnesystem där de två komponenterna växelvis hamnar framför varandra och ger periodiska förmörkelser i en ljuskurve

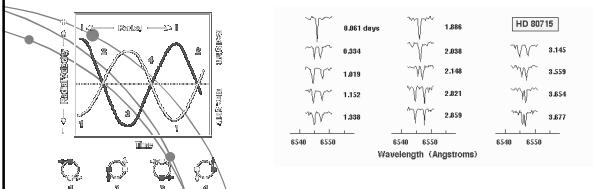

Täta dubbelstjärnor som förmörkar varandra

Dubbelstjärnor V

- Spektroskopisk dubbelstjärna

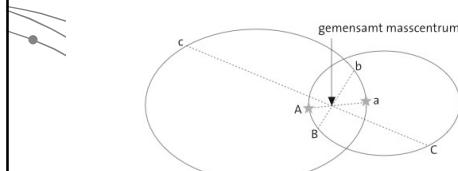
System vars dubbelstjärnenatur upptäcks genom dubbla uppsättningar spektrallinjer som rör sig periodiskt. De flesta kända dubbelstjärnesystem är av detta slag.

Hur bestäms stjärnornas massor?

Direkt massbestämning:

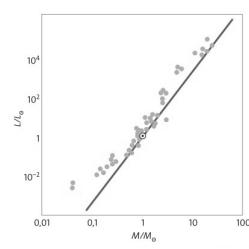
Utnyttjar hur dubbelstjärnor påverkar varandra genom gravitationen. Uppmätning av banans utsträckning och period ger ett mått på den kombinerade massan hos systemet. I vissa fall, om de två stjärnorna tidvis förmörkar varandra (en hamnar framför den andra) kan man även lista ut de enskilda massorna.

Hur bestäms stjärnornas massor?

Indirekt massbestämning:

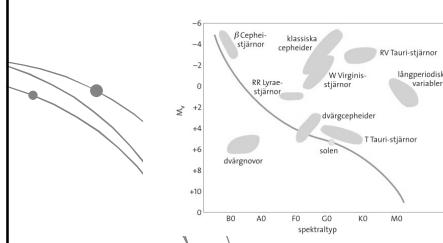
1) Jämförelse med stjärnmodeller (L + spektrum ger M).

2) Mass-luminositetsrelationen kan användas för huvudseriestjärnor ($L \propto M^{3.5}$).

Variabla stjärnor

Vissa stjärnor kan hastigt ändra ljusstyrka för att deras radie ändras, eller för att de byter från en typ av energiproduktion till en annan.

Variabla stjärnor II

Några vanliga typer:

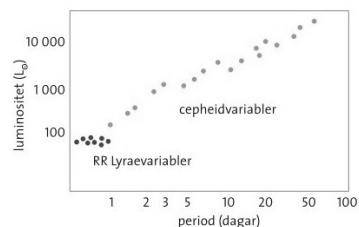
1) Långperiodiska variabler:

Svala röda ($\approx 3500\text{K}$) jättar som inte ändrar yttemperatur nämnvärt men ändrar luminositeten (10 till $10000 L_\odot$). Mest känd: Mira. Period 80-1000 dygn.

2) RR Lyraevariabler:

Lågmassiva post-heliumflashstjärnor på väg mot horisontalgrenen. Perioder kortare än ett dygn, luminositet på ca. $100 L_\odot$.

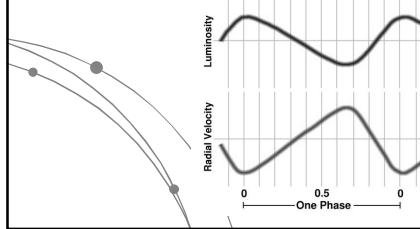
Variabla stjärnor IV

Variabla stjärnor III

3) Cepheidvariabler (uttalas sefid):

Relativt massiva stjärnor som ändrar ljusstyrka med regelbunden periodicitet. Ju längre periodicitet desto ljusare blir de. Den först upptäcktes 1784.

Varför ändrar cepheidvariabler ljusstyrka?

Har att göra med jonisation och rekombination av Helium, som fungerar som en ventil. Teorin framfördes av Eddington (1941) och modifierades av Cox på 60-talet.

Scenario:

1) Stjärnan liten

I en tät stjärnatmosfär är densiteten hög $\rightarrow$ ogenomskinlig för ljus $\rightarrow$ energin går åt till att jonisera helium $\rightarrow$ fler partiklar i atmosfären, d.v.s. tätare atmosfär $\rightarrow$ ännu mindre energi slipper ut $\rightarrow$ atmosfären trycks utåt $\rightarrow$

2) Stjärnan stor

Utvägd atmosfär betyder lägre partikelthet $\rightarrow$ energin läcker ut $\rightarrow$ helium rekombinerar $\rightarrow$ ännu tunnare atmosfär och ännu mer strålning läcker ut $\rightarrow$ atmosfären faller tillbaka $\rightarrow$ Åter till 1

